

Çalışma Hakkı Ya Da Evrensel Gelir 1

Michel Husson, *Cahiers de l'émancipation*, 2011 <http://hussonet.free.fr/dempru11.pdf>

Türkçesi: Osman S. Binatlı

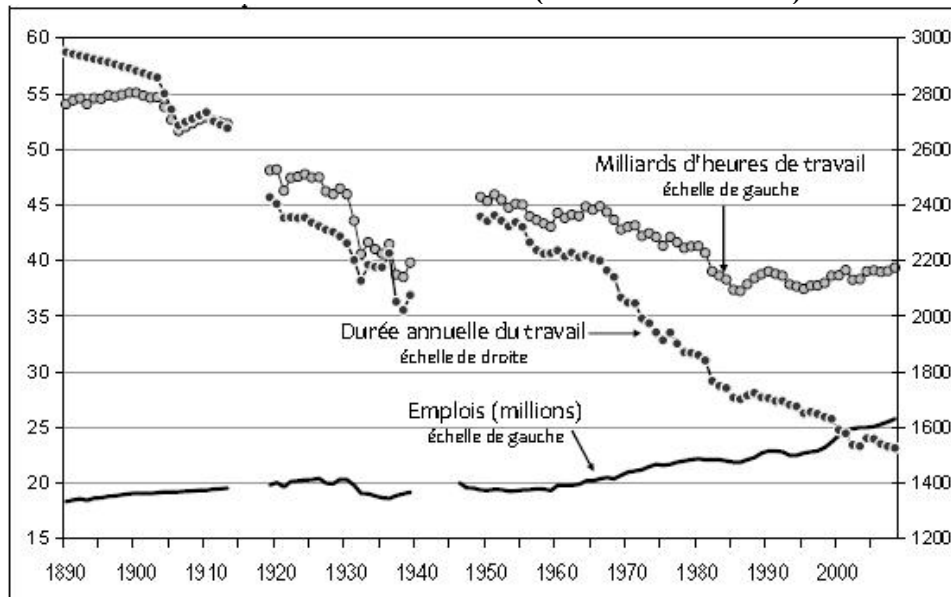
Bütün bir dizi akım ve yazarlar bir evrensel gelir [vatandaşlık/yurtaşlık geliri] talebini uzun yıllardır bir toplumsal özgürleşim projesinin vaz geçilmez temeli haline getiriyorlar. Emegün sonuna dair tezleri sahiplenerek tam istihdamın ulaşılamaz olduğu değerlendirilmesinde bulunuyorlar. Oysa bu emegün-sonu-teorisi gerçekliğe tekabül etmiyor, evrensel gelir projeleri ise en olumlu düşünöldüğünde bile muğlâk olarak nitelendirilmeyi hak ediyor. Hakikî bir toplumsal dönüşüm yolunda atılacak bir adımın, tam tersine çalışma hakkının, emek-zamanda çok büyük bir azaltmanın ve toplumsal ihtiyaçların karşılanması için bedelsizlik alanının genişletilmesinin savunulmasını temel alması gerekiyor.

İşsizliğin Sebebi Üretkenlik Değildir

Üretkenlikte güya bundan böyle herkes için iş bulunamayacak denli büyük artışlar olmuştur, kitlesel işsizlikteki yükseliş ise bunun ispatı için yeterliymiş gibi görünmektedir. Oysa yanlış bir fikir söz konusudur: saat başına emek üretkenliğindeki artış yavaşladığı halde işsizlik oranı otuz yıldır artmaktadır.

Uzun dönem üzerinden akıl yürütmek gerekir. 2008'de bir emek-saatte 1890'da olduğundan 18 kat fazla mal ve hizmet hacmi üretilmektedir: dolayısıyla saat başına üretkenlikte görkemli bir ilerleme söz konusudur. Yine de bu, istihdamın aynı dönemde %40 artmasına engel olmamıştır: istihdam edilenlerin sayısı 1890'da 18,3 milyon kişiyken, aynı sayı 2008'de 25,8 milyona yükselmiştir. Bu artış yalnızca ve yalnızca emek-zamanda yaklaşık yarı yarıya bir düşüş sayesinde mümkün olmuştur. Emek-zaman 1890'da 2949 saatten 2008'de 1526 saate gerilemiştir. O halde hepimiz XIX. yüzyıl sonuna oranla yarı-zamanlı çalışmaktayız (Grafik 1).

Grafik 1
İstihdam ve Emek-Zaman (Fransa 1890–2008)

Milyar Çalışma Saati (sol ölçek), Yıllık çalışma süresi (sağ ölçek), İstihdam (milyon) (sol ölçek)

Kaynak: Insee; Pierre Villa, *Un siècle de données macro-économiques*, <http://gesd.free.fr/villadoc.pdf>

1. Bu metin *Travail, critique du travail, émancipation*, Cahiers de critique communiste, Syllepse, 2006 içinde yayınlanmış olan metni devralıp güncelleştirmektedir.

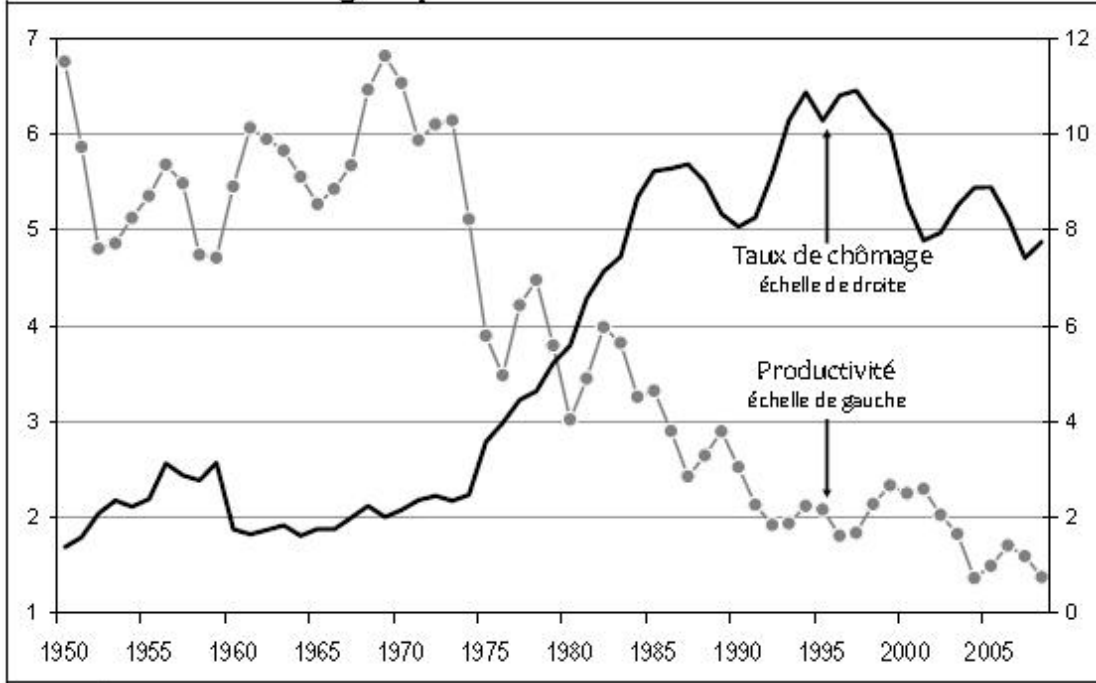
Çalışma süresi eğer 1890'dan beri aynı kalmış olsaydı, (GSYİH'da artış sabit kalmak kaydıyla) istihdam bugün en fazla 12 milyon olacak, işsizlik oranı ise bugünkü gibi %10'larda seyretmeyip %55'lere varacaktı! Bu saçma ekonomi-kurgu senaryosu üretkenlik artışlarının uzun dönemde iki kullanım arasında paylaşıldığını saptamaya imkân tanır. Bunların ilki yaşam standardındaki artıştır: kişi başına GSYİH 1890 – 2008 arasında yılda %1,9 yani 9,7 kat artmıştır. Ama bu artış saat başına üretkenlikteki artışın altındadır ki bu da bu üretkenlik artışlarının büyük ölçüde emek-zamandaki azalmaya ve dolayısıyla işsizlik oranında bir patlamanın önüne geçen istihdam yaratımlarına bağlanabileceği anlamına gelir.

Bu muhasebesel ayırtırmaların gerisinde hiç kuşkusuz kapitalist sistemin işleyişinin yasaları vardır. Kapitalist sistem emek-gücünü ekonominin üretken kapasitelerini geliştirerek olabildiğince çok sövmeye çalışmakla birlikte, kendisine üretecek halde emek-gücü ve pazarlar gerektiğinden karşısında toplumsal direnişleri ve bizzat kendi çelişkilerini bulur.

Her halükarda, üretkenlikle işsizlik arasında doğrudan bir ilişki mevcut değildir ve bunu son altmış yıldaki gelişmeye bakarak daha kesin biçimde doğrulamak mümkündür. Fransa'da saat başına üretkenlik, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuyla 1970'li yıllar ortasının genelleşmiş resesyonu arasında yıllık %5,3'lük bir ritimde artar. Buna karşın işsizlik oranı %2 dolayında dalgalanır. Kısa bir geçiş döneminin hemen ardından neoliberal evreye girilir: saat başına üretkenlik eğilimsel olarak yavaşlayıp yıllık %2 eşliğinin altına inerken işsizlik oranı %10'a kadar yükselir. Kitlese işsizlikteki yükselişin üretkenlik artışlarında bir hızlanmayla izah edilemeyeceği somut olarak doğrulanmış olur (Grafik 2).

Grafik 2

İşsizlik ve Üretkenlik (Fransa 1950 – 2008)

Üretkenlik (sol ölçek), İşsizlik Oranı (sağ ölçek)

Kaynak: Insee

Peki, emek hacmine, diğer bir deyişle toplam çalışma saati sayısına ne olmuştur? Toplam çalışma saati 1890'da 54,1 milyardan 2008'de 39,4 milyara gerilemiştir. Ancak bu düzenli bir eğilim değildir, son yarım-yüzyılda üç büyük evreyi birbirinden ayırmak mümkündür: 1950 –

1974 arasında hafif yükselme eğilimi, krize girişle birlikte (1974 – 1983 arasında 42 milyardan 39 milyara) sert bir gerileme ve o tarihten beri 35 ila 40 milyar saat arasında küçük dalgalanmalar. Bu ise 35 saatin [haftada 35 saat çalışmanın] sözümona “Malthusçu” olduğu savını çürütmeye imkân tanır: 35 saat tam tersine krize girişle ve 1980’li yıllarda bunu izleyen neoliberal dönemeçle büyük ölçüde erozyona uğramış olan emek hacmini budamadan istihdam yaratmayı olanaklı kılmıştır.

Bu bilanço ayrıca büyümeyle istihdam arasındaki ilişkileri aydınlatmaya da imkân tanır. Bu ilişki kısa vadede apaçık ortadadır: toparlanma evresinde istihdam yaratımı, yavaşlama evresinde ise istihdamın yok edilmesi (ya da daha az yaratımı vardır). Ama acaba bu orta vadede net istihdam yaratımlarına yol açar mı? Hayır, çünkü saat başına üretkenlik ortalamada hep GSYİH’den daha hızlı artmıştır (Bkz. Tablo 1). Saat başına üretkenlik yüzyıl ölçeğinde (1890 – 2008) GSYİH’den daha hızlı artmıştır (%2,5’a karşılık %2,2) ve bu aynı orantı, gerek “Muhteşem Otuz Yıl”da (1950 – 1975) gerekse neoliberal evrede (1980 – 2008), alt-dönemlerin hepsinde gözlemlenmektedir.

Dolayısıyla, büyümeyle orta vadede daima eşdeğer üretkenlik artışları eşlik eder ki bu da büyümenin istihdam üzerindeki “net” etkisinin (GSYİH – saat başına üretkenlik) sifıra yakın, hatta negatif olduğu anlamına gelir. O halde, kalıcı olarak istihdam yaratmayı olanaklı kılan en başta emek-zamanın – alt-dönemlerin her birinde yıllık %0,7 oranında –azaltılması olmuştur 2.

Tablo 1. Büyüme, Üretkenlik ve İstihdam (Fransa 1962 – 2004)

	Yıllık Artış Oranları		
	Savaş-Öncesi 1890 – 1939	Muhteşem Otuz Yıl 1950 – 1975	Neoliberalizm 1980 – 2008
GSYİH	0,9	5,0	2,0
Saat Başına Üretkenlik	1,5	5,3	2,2
Emek Hacmi	—0,6	—0,3	—0,2
Çalışma Süresi	—0,7	—0,7	—0,7
İstihdam	0,1	0,5	0,5

Okuma: Emek hacmi (çalışılan saat sayısı) GSYİH’nin artışıyla saat başına verimliliğin artışı arasındaki fark kadar artar/azalır. Ardından bu emek hacmi de istihdam yaratımıyla çalışma süresinin azaltılması arasında paylaştırılır.

Tam İstihdamdan Çok Tam Faaliyet Mi?

Emeğin sonu tezi mantıksal olarak şu sonuca götürür: madem tam istihdam menzil dışıdır, öyleyse ona başka bir toplum kavrayışı ikame etmelidir. Bu söylem uzun zamandan beri yerleşik hale gelmektedir; bu örneğin 1994’te “öncelikle çalışmanın insanların yaşamındaki anlamı üzerinde kendini sorgulama, insanın çalışmayla ilişkisi ve herkesin toplumda kendisine biçtiği yer vizyonu üzerinde yeniden düşünme” çağrısında bulunan CJD’nin (Genç Yöneticiler Merkezi) söylemidir 3. CJD ücretli istihdam mantığının karşısına “işletmelerin toplumumuzda tam istihdama dönüşü sağlamasına izin verebilecek hiçbir önlemin, hiçbir işsizliği önleme planının olmadığı sezgisi”ne dayanan “faaliyet mantığı”nı çıkarır. Bu tavrın işletmeyi iş [istihdam] sunma işlevinden ibra ettiği hemen görülür.

2. Daha ayrıntılı bir tanımlama için bkz. Michel Husson, “Et si la croissance ne créait pas d’emploi?”, *note hussonet* n° 23, Ekim 2010, <http://hussonet.free.fr/cremploi.pdf>
3. Centre des Jeunes Dirigeants, “L’illusion du plein emploi”, *Futuribles* n°183, Ocak 1994.

İstihdam ile faaliyet arasındaki bu ayrım André Gorz'un "heteronom [kendisini yöneten kuralları dışarıdan alan] çalışma" ile "otonom [özerk] çalışma" arasında önerdiği ayrımı devralır 4. Heteronomi alanı "bireylerin önceden kurulmuş bir örgüt tarafından dışarıdan eşgüdümlenen işlevler olarak yerine getirecekleri uzmanlaşmış faaliyetlerin tamamını" içinde toplarken, otonomi alanı özgürlüğün alanıdır. İkisi arasında, Gorz'un *Proletaryaya Elveda*'sında 5 özlü bir ifadeye topladığı bir ön kabule [belite/postulata] göndermede bulunan aşılmaz bir sınır mevcuttur: "Marx'ın düşündüğünün tersine bireyin kendi toplumsal varlığıyla tam olarak örtüşmesi imkânsızdır". Diğer bir deyişle, emeğin çalışma içinde özgürleşimi bir ütopyadır. Bu kaderciliğe "çalışmanın bir otonomi yeri olması artık mümkün değildir, çünkü bu rasyonalite insanın değil sermayenin değerlenmesi etrafında inşa edilmiştir" diyen Dominique Méda'da da raslanır 6.

Emeğin ikili doğası böylece emekle emek-dışı arasında mutlak bir ayrılmaya dönüşür. Ücretli emek hiç kuşkusuz bir sömürü, tahakküm ve yabancılaşma ilişkisidir, biçimlerinden en "modernleri" de dâhil bazıları köleliği çok andırır. Ama bu aynı zamanda bir toplumsal tanınma tarzı ve bir gerçekleşme uzamıdır. Somut durumlarda bu iki yüz eşitsiz bir biçimde var olmakla birlikte bunlardan hiçbiri asla namevcut değildir ve işte bu nedenle bunları tam olarak ayrılmış addetmek olanaksızdır. Christophe Dejours *Souffrance en France*'ta kapitalist emek örgütlenmesiyle bir toplama kampının örgütlenmesi arasında bir paralellik kurarak çok ileri gider 7. Ama aynı zamanda işte çekilen acıların büyük bölümünün pek o kadar bizatihî bağımlılık durumundan değil, bu durumun işten zevk alma ve işte haysiyetini bulma yönünde derin bir özleme nazaran içerdiği büyük acıdan ileri geldiğini de gösterir. Başka sosyolojik araştırmalar sadece "sopa"yla (her çeşit yaptırımla, işsizlik tehditiyle) değil, aynı zamanda meslekdaşları tarafından takdir edilmenin ve "iyi iş çıkarma"dan alınan tatminin "havucu"yla da susturulmuş ücretlilerin "paradoksal katılımı"ndan söz ederler.

İşten çıkarılma ve çalışmadan artan uzaklaşma, Robert Castel tarafından "sayısal fazla [kadro fazlası]" olarak adlandırılanlar 8 arasında yer alanlarda bir toplumsal işe yaramazlık duygusuna yol açar. Bu durumu kendisini başka türlü gerçekleştirmek amacıyla kullanmak için gerekli güce yalnızca çok küçük bir kesim sahiptir. Buna karşın, işsizlerin çoğunluğu yeniden bir iş bulmaya can atar ve bunların önemli bir bölümü, erişebildikleri işler istisnaî biçimde eğreti de olsa, bu işler kendilerine, başvurabilecekleri işsizlik yardımlarından her zaman daha yüksek bir gelir sağlansa da, bu işlere girmeye hazır durumdadır. Son olarak, kadınların faaliyetlerinin gelişmesi bu çelişkili özlemin bir başka belirtisidir. Bu gelişme işsizliğin yükselmesine rağmen ve kadınların işte karşılaştıkları ayrımcılıklara karşın sürmüştür. O halde, tek-yanlı vizyonların hepsi yanlıştır ve bunların hiçbirine hak vermemek, ne (Stalinci versiyonunda) belli bir Marksist geleneğin emek alegorilerini, ne de özellikle André Gorz tarafından kuramlaştırılan emek dışında kurtuluşa methiyeleri haklı görmek gerekir.

Eğer emeğin iki yüzü birbirine ayrılmaz biçimde bağlıysa, işte [çalışmada] kurtuluş olmadan toplumsal özgürleşim olmayacaktır. Buna karşın şayet peşinen, işte kurtuluşun imkânsız olduğu doğru kabul edilirse, bundan yarının toplumsal ilişkilerinin ortaya çıkaracağı şeyin ücretliliğin periferisi olduğunu çıkarsamak mantıklı hale gelir. Örneğin, Negri'nin esin verdiği akıma göre eğreti istihdam edilenler, işsizler ve hatta gösteri [eğence] sektöründe ara ara çalışanlar [intermittents du spectacle] doğaları itibariyle toplumsal dönüşümün taşıyıcılarıdır. Bu André

4. André Gorz, *Métamorphoses du travail, Quête du sens*, Galilée, 1989.
5. André Gorz, *Adieux au prolétariat*, Le Seuil, 1981.
6. Dominique Méda, *Le travail. Une valeur en voie de disparition*, Aubier, 1995.
7. Christophe Dejours, *Souffrance en France*, Le Seuil, 1998.
8. Robert Castel, *Les métamorphoses de la question sociale*, Fayard, 1995.

Gorz tarafından uzun zamandan beri öne sürülen bir fikirdir. Gorz *Proletaryaya Elveda*'sında “emekçi-olmayanların sınıf-olmayanı”nı “emeğin ilgasının potansiyel toplumsal öznesi” olarak göstermekteydi. Gorz “bir haddehane katar sürücüsünün veya bir rafineri işçisinin nasıl olup da ücretli olamayacaklarını; bunların ürünlerinin nasıl olup da kendi gereksinimleriyle dolayumsuz ilişkide olabileceğini; bunların nasıl olup da çalıştıkları tesisleri kendi emek araçları olarak görebileceklerini; kendilerini rafineriye, demir-çelik kombinasına ait hissedeceklerine, nasıl olup da bu tesisleri kendi mülkleri sayabileceklerini” göremediğini söylüyordu. “Kolay tatmin olmaz ve eleştirel” bireylerin bir toplumsal kimlik ve bir kişisel gerçekleştirme kurmaları ancak ve ancak emek dışında mümkün olur. Gorz’un düşüncesinin özü “bir bütün olarak toplumsal üretim sürecini özyönetme”nin bizatihî mümkünlüğüne dair ilkesel bir kötümserliğe dayanır.

Gorz ayrıca bize “ekonominin artık herkesin emeğine ihtiyacı yoktur – ve gitgide daha da az ihtiyacı olacaktır” dediğine göre bu bir bakıma cuk oturur. Bu aynı zamanda Roger Sue gibi kimi sosyologların da tezidir. Sue “1986’da 15 yaş ve üstü nüfusa bölüştürülen ortalama bir günlük emek-zamanı 2s31” olarak hesaplamakta ve şu sonuca varmaktaydı: “bunlar tek başlarına hakikî bir devrim olan rakamlardır” 9. Gelgelelim, ayrıca saçma olan, bu hesaplama hiçbir şekilde emeğin merkezî önemini yitirdiği anlamına gelmez. Toplumsal zamanlar birbirine ikame edilebilir değillerdir: ücretli emek hacmindeki azalma kapitalist toplumsal ilişkilerin ücret boyunduruğundan kurtulmuş başka toplumsal ilişki biçimleri karşısında mekanik biçimde silinip gittikleri anlamına gelmez. Bu temel noktanın unutulması, emek eleştirileriyle yeni patron ön kabulleri [postulatları] arasında doğaya aykırı yakınsamaları olanaklı kılar. Örneğin, o zamanlar UIMM [Türkiye’deki MESS’na tekabül eden patron örgütü] sorumlusu olan Pierre Guillen Minc Raporuna bir ekte şunu yazmaktaydı: “Emek-değer artık toplumumuzun yegâne ilgiye değer konusu olmaktan çıkacaktır 10”. Alain Minc ise daha 1982’de 11 bu mutlu rastlantıdan memnuniyet duymaktaydı: “Aynı zamana denk gelme, mutlu tesadüf ya da sebep sonuç ilişkisi: klasik üretken emek tam da seyrekleştiği anda, artık tek değer oluşturmuyor. Emek-değer sallandığı anda emek gücünü yitiriyor”.

Gorz 12, bu çözümlerinin mantığı içinde kalarak, gelire emek arasındaki bağın koparılmasına dayanan bir toplumsal model taslağı çizer. Üretken sektör merkezî olarak planlanacak ve “içerisinde bayağlaşmış teknik usullerin baskın çıkacağı, dışarısında ise tam otonominin mekânının uzanacağı açık biçimde sınırlanmış apayrı bir alan” oluşturacaktır. Ne var ki burada bir çelişki mevcuttur: bir yandan “büyük sistemler”in emekçiler tarafından özyönetimi imkânsız ilan edilirken, diğer yandan da üretim araçlarını ellerinde bulduranların üretim tercihleri üzerindeki denetimlerini yitirmeleri gerekir. Peki, o zaman bu planlamanın amili [etkeni] kim olacaktır? Gorz’a göre bu etken “dernekler, kiliseler, üniversiteler, klüpler ve toplum üzerinde devlet iktidarı icra etmeyi değil, aynı zamanda etik ilişkilerin de mekânı olan otonomi ve kendi-kaderini-tayin uzamını genişletmek amacıyla toplumu devlet iktidarının etkisinden kurtarmayı görev edinmiş hareketler” olacaktır.

Çember kapanmış ve Gorz’un septisizmi muğlâk bir projeye sonuçlanmıştır. Ulaşım, konut, sosyal koruma, eğitim, savunma, çalışma hakkı vesaire: tüm bu alanlara ilişkin temel tercihlerin sayısız yakınlık veya komşuluk mikro-tercihine parçalanması mümkün değildir. Hoşu-

9. Roger Sue, *Temps et ordre social*, PUF, 1994.

10. Pierre Guillen, “Le travail indifférencié”, Minc Raporuna Ek, *La France de l’an 2000*, Odile Jacob, 1994. Guillen’in sözlerinin çarpıcı bir seçkisi için bkz. Christian Barsoc, “Comment un patron abolit le chômage”, *Rouge* n°1616, 14 Aralık 1994, <http://hussonet.free.fr/guillen.pdf>

11. Alain Minc, *L’après-crise est commencée*, Gallimard, 1982.

12. André Gorz, *Métamorphoses du travail*, op.cit.

nuza gitse de gitmese de, bu tercihler doğaları itibariyle toplumsallaşmış durumdadır ve bunlara karşılık gelen karar alma süreçleri de, daha öncesindeki demokratik tartışmayı bireştirmek [sentetize etmek] için gerekli bir merkezileşme uğrağından geçmek zorundadır. Temel karar alma ve yönetme tarzı sorusuna cevap vermek için elle tutulamayan bir devlet-sivil toplum diyalektiğine bel bağlamak gerçekten de mümkün değildir. Gorz'un ikici [düalist] vizyonuna getirilebilecek başlıca eleştiriye tekrar dönülmüş olur: heteronom alanda toplumsal hâkimiyetten vaz geçmek, bu alanın mantığının otonom alandaki var oluş koşullarına hükmetmesine razı olmaktır. Biri merkezî bir planlamanın gerekliliğini vurgulamaktan ibaret olan, diğeri ise böylesi bir planlamanın imkânsız, hatta tehlikeli olduğunu söylemek anlamına gelen bu denli çelişkili ön kabuller [belitler/postulatlar] temelinde, tutarlı bir toplumsal proje geliştirmek mümkün değildir.

Bilişsel Kapitalizm Mi?

“Negrici 13” akım emeğin gelişimlerinin tamamlayıcı bir çözümlemesini önerir. Ticarî kapitalizmin ve sınaî kapitalizmin yerini almış olacak kapitalizmin çağdaş biçimini “*bilişsel kapitalizm*” olarak adlandırır 14. Bu yeni evre, emeği ve iktisadî ve toplumsal sistemin tamamını kökten biçimde dönüştürmüş olacak “*yeni bilişim ve iletişim teknolojileri*”nde devrime tekabül ediyor olacaktır. Bilişsel kapitalizm, Claudio Vercellone’ye göre “*gitgide artan entelektüel ve gayrimaddi karakteriyle damgalı yeni bir hegemonik emek şekli*”yle karakterize oluyor olacaktır 15.

Öne sürülen teknik dönüşümler yadsınamayacak biçimde var olmakla birlikte, bunlar bilişsel modelin sonunda şu anda başat olan modelin yerini almasına yetecek güçlü bir yükselişine yol açmazlar. Zamanında “Toyotizm” olarak adlandırılan yeni bir çalışma modeli uzun zamandan beri tartışılmaktadır: o zamanlar yeni üretkenlik ve kalite kaynakları olarak işçilerin çok-işlevliliklerinden ve katılımlarından bahsedilmekteydi. Oysa gerçeklik tamamen farklıdır: işçilerin maruz kaldıkları kısıtlamalar hiçbir zaman bu denli ağır olmamış, ayrıca yeni teknolojilerden gitgite daha yakından ve kişiye özel hale gelmiş bir denetim kurmak için yararlanılmıştır. Dolayısıyla, Vercellone’un “*sermaye ile tektürel [homojen] emek arasında veya vasıflıyla vasıfsız arasında sınır çizgilerinin yok olması*”na tanık olduğu yolundaki aslında temel ön kabulü [beliti/postulatı] hiçbir deneysel [ampirik] temele sahip değildir.

Aslında çağdaş kapitalizm istihdam dinamiğindeki bir ikilikle karakterize olur. İstihdam edilen işgücü gerçekte iki uçtan artar: bir taraftan istihdam edilen “*bilişsel emekçilerin*” sayısı hızla artmakla birlikte, yaratılan istihdamın ezici çoğunluğu ticaret sektöründeki ve kişilere verilen hizmetlerdeki çok az vasıflı işlerde bulunur. Bu yapı, aslında bu yeni kapitalizmin seçilmiş toprağı olması gerekecek ABD’de özellikle belirgindir. Çağdaş kapitalizmin somut incelenmesi onun birbirinden ayrılmaz biçimde neo-Taylorcu ve “*bilişsel*” olduğunu gösterir 16. Hatta dünya ölçeğinde başat olan, klasik sömürülen figürüdür, ileri ülkelerde ise ücretlilerin bilgisinin sermaye tarafından seferber edilmesine emeğin yoğunlaştırılmasıyla, hatta süresinin uzatılmasıyla sömürünün en klasik biçimlerine bir geri dönüş eşlik eder.

13. Antonio Negri’nin çalışmalarına atıfla; bkz. Özellikle Michael Hardt et Antonio Negri, *Empire, Exils*, 2000. İngilizcede: <http://gesd.free.fr/empire.pdf>

14. Bütünsel bir eleştiri için bkz. Michel Husson, “Sommes-nous entrés dans le capitalisme cognitif?”, *Critique communiste* n°169–170, <http://hussonet.free.fr/cogniti.pdf>

15. Claudio Vercellone (dir.), *Sommes-nous sortis du capitalisme industriel ?*, La Dispute, 2003.

16. Bkz. Thomas Coutrot, *Critique de l’organisation du travail*, La découverte, 2002.

Bilişsel kapitalizm tezi değer teorisinin ölümünü ilan ederek daha da ileri gidecektir. Emek değer teorisinin yerini bir “bilgi değer” teorisinin alması gerekecektir çünkü Negri’nin yazdığı gibi: “emekçinin bugün artık sermaye tarafından kullanımına sunulacak çalışma araçlarına (yani sabit sermayeye) ihtiyacı yoktur. En önemli sabit sermaye, üretkenlik farklılıklarını belirleyen sabit sermaye artık çalışan insanların beyinlerinde bulunur: bu her birimizin üzerinde taşıdığı takım tezgâhıdır. Günümüz üretken yaşamının kesinlikle temel yeniliği işte budur 17”.

Bu tezin mevcut krizin anlaşılmasına herhangi bir katkıda bulunması mümkün görünmemektedir. Kapitalist toplumsal ilişkiler alanında basit biçimde “bilgi değer” diye bir şey olmadığından bu tez her halükarda reddedilmelidir: kapitalizm her zaman yaptığı gibi emekçilerin bilgisini kendi üretken gücüne özümlemektedir [entegre etmektedir]; değer yasası küreselleşmiş bir metalaşma sayesinde yenilenmiş bir hoyratlıkla ve yayılmayla iş görmeye devam etmektedir; bu ise, yeni bir evrenin başlangıcı değil, eşi benzeri görülmemiş sistemik bir krizin temelidir. Son olarak, finansal gelirlerdeki yükseliş sermayeyi değerlemenin yeni bir yolunun keşfiyle değil, sömürde bir artışla ve artık-değere el konmasıyla açıklanır; bunlar ancak her türlü değer teorisinden vaz geçilerek birbirine karıştırılabilecek, birbiriyle hiçbir alakası olmayan iki şeydir.

Demek ki Negrici akımın bilançosu fazlasıyla negatiftir 18. Teorik plandaki geliştirmeleri, anlaşılmasına hiçbir anahtar sunmadıklarından kriz tarafından süpürülüp atılmıştır. Çağdaş kapitalizm sömürü tutkusunda hayli klasiktir, ücretlilerin bilgisi ise kendi yararına artık-değer istihraç yollarından yalnızca birinden başka bir şey değildir. Bu teorik çıkmaz konusunda ikna olmak için Frédéric Lordon’un Yann Moulier Boutang’ın bir sorusuna verdiği yanıtı okumak yeterlidir: “Anladığımı sandığım kadarıyla, sana göre finans, kapitalizme arzu edilir yönde makas değiştirtmenin, bilişsel bir kapitalizmi (senin ideallerinin kapitalizmi çünkü doğru...) veya yeşil bir kapitalizmi finanse etmenin aracı olacaktır. Ne yazık ki, senin piyasa finansının buluş/yeniliğin finansmanının yegâne aracı olduğunu iddia eden Amerikan finansının vaadine körü körüne inandığını düşünüyorum (...) Buna karşın radikal buluş/yeniliğin finansmanının en iyi Amerikan biçimlerinde sağlandığı yolundaki tezin yakın tarih bakımından da dâhil olmak üzere tarihsel olarak basit biçimde yanlış olduğunu düşünüyorum 19”.

Bu akım taktik planda program yerine geçen üç talep ileri sürer: küresel vatandaşlık, evrensel asgarî ücret, yeni üretim araçlarının yeniden mülk edinilmesi. Ancak bu şiarlar, Slavoj Žižec’in zalim bir ifadesini tekrarlayacak olursak [bir sarkaç misali] “biçimsel boşlukla imkânsız radikalleşme arasında 20” salınır. Bu boşluk Moulier Boutang’ın piyasa finansını ehlileştirmek için sadece “iktisadî faaliyetin muhasebeleştirilmesinin teorik bir yeni kalıba dökülmesini” ve “Avrupa Birliğinin almaya hazırlandığı federalist dönemecin” hızlandırılmasını öneren yakın tarihli bir tutum alışıyla örneklenir. Avrupa referandumu sırasında “evet”in bu coşkulu taraftarı görünüşe bakılırsa kemer-sıkmaya [tasarruf tedbirlerine] doğru dönüş namına hiçbir şey görmemiştir. Bu yaklaşım militan düzeyde yıllardır, işsizler ve eğreti istihdam edilenler hareketi içinde “işçici” sayılan çalışma hakkı için mücadelenin karşısına, iyi talebi yani evrensel gelir talebini çıkartmaya çalışan bir akımı besleyip durmuştur.

17. Antonio Negri, *Exil*, Mille et une nuits, 1998.

18. Bkz. Daniel Bensaïd, “Plèbes, classes, multitudes: critique de Michael Hardt et Antonio Negri”, *Une radicalité joyeusement mélancolique*, Textuel, 2010 içinde.

19. Frédéric Lordon, “Finance: La société prise en otage”, *La Revue Internationale des Livres et des Idées*, n°8, 2010, <http://gesd.free.fr/lordonrili.pdf>

20. Slavoj Žižec, “Have Michael Hardt and Antonio Negri Rewritten the Communist Manifesto for the Twenty-First Century?”, *Rethinking Marxism*, n°3/4 2001, <http://tinyurl.com/ZIZEK1>

Evrensel Gelir ve Bu Geliri Nasıl Finanse Etmeli

Emeğin sonuna dair tezler mantıksal olarak gelirin istihdamdan bağımsız olması gerektiği fikrine götürür. Ancak, daha sonradan gelirler biçiminde bölüştürülen zenginliği yaratan emek olduğuna göre şu soru akla gelir: gelir dağılımıyla toplumsal emeğin dağılımı nasıl eklenilecektir? Oysa koşulsuz garanti edilmiş bir gelirin savunucuları bu soruya doğru dürüst cevap vermezler.

Bu gelirin hiçbir karşılığı yoksa ve bu gelirin düzeyi uygunsa, bu durumda nüfusun bir kesimi, olsa olsa arzu edilir bir sonuç olabilecek bir şey olmakla birlikte önceden koyutlanması tehlikeli olacak bir toplumsal bilinç derecesi baştan varsayılmadıkça, mantıksal olarak çalışmamaya karar verecektir. Garanti gelirden faydalananlardan bir bölümünü çalışmaya ikna etmek için bunlara daha yüksek bir ücret teklif etmek gerekecektir. Her halükarda o zaman kimin hangi statüye sahip olması gerektiğini belirlemeye hangi toplumsal mekanizmaların izin vereceği sorusunu sormak gerekir. Buna kim karar verecektir? Sermayenin özel sahipleri mi, yoksa yurttaş kolektifleri mi, yoksa toplumun tamamının katıldığı bir tartışma mı? Şayet bu sorulara yanıt verilmeyecek olursa, bir yanda garanti gelir kazanan çalışmadan-dışlanmışların, diğer yanda ise bir işe ve bu sıfatla daha yüksek bir gelire sahip bir ücretliler tabakasının yer aldığı ikici [düalist] bir toplumun kaçınılmazlığı kabul edilmiş olur. Böylesi bir toplumda her üretkenlik artışı istihdam edilen sayısını daha da azaltmakla sonuçlanacak ve bu ikiciliği daha da vahim hale getirmekten başka bir işe yaramayacaktır.

Bunun tersine bir özgür zaman toplumunda üretkenlik artışları, eşitlikçi bir toplum kuran “herkesin çalışması için daha az çalışma” ilkesi uyarınca öncelikli olarak emek-zamanın azaltılmasına tahsis edilecektir. Dolayısıyla, herkes için bir iş talebi toplumla birey arasında genelleşmiş mübadele ilkesi üzerine kurulu demokratik bir sosyalizmin mümkün yegâne temelidir: bireyin topluma katkısı sahip olduğu hakların gerçekliğini kurar.

Benzer bir tartışma asgarî ücrete eşit bir garanti gelir talebini konu alır. Bu talep hemen şu itiraza yol açar: çalışmadan asgarî ücret alma garantisi olsaydı, kimse bu ücret düzeyinde bir işe sahip olmayı kabul etmezdi. Verilecek tek cevap, o zaman işverenler daha cazip ücretler teklif etmeye mecbur kalacaklardı demekten ibarettir. Ne var ki bu, bir farklılığın [diferansiyel] zorlukla önlenemez olduğunu kabul etmek anlamına gelir; öyleyse eğer bu koşullarda hiçbir ücretlinin asgarî ücretle çalışmayı kabul etmeyeceği düşünülüyorsa, asgarî ücrete eşit garanti bir gelir talep etmek çelişkili olacaktır. Mantığa uygun talebin, garanti bir gelirin endeksleneyeceği (örneğin %75’ine) asgarî bir ücret düzeyi saptaması gerekecektir.

Her halükarda, bu meşhur garanti gelirin nereden kaynaklandığını, nasıl finanse edildiğini açıklamak gerekir. Evrensel gelirin savunucularının muğlak bir ütopyacıya sığınarak bu talebi geri çevirmemeleri gerekecektir çünkü neoliberal projeleri (“emniyet ağı” olarak asgarî bir gelir) hakikaten alternatif projelerden ayıran tam da bu gelirin düzeyidir. Gelirin düzeyi basit bir sadakadan başka bir şey olmasına yetecek kadar yüksekse, o zaman bu garanti gelirle bağdaşır milli gelir dağılımının hangisi olduğunu söylemek gerekir.

Bu meşru bir soru olduğu halde bu soruya, René Passet tarafından *Neoliberal Yanılsama*’da önerilen 21 ve daha sonra Vercellone tarafından devralınan hesaplamalar haricinde çok az cevap bulunur. Passet’in önerisi şuydu: “yirmi yaşın üzerindeki her Fransız yoksulluk eşliğine eşit yıllık bir yardımdan yararlanır, yirmi yaşın altındaki her birey ise bunun yarısına eşit bir gelire sahip olur”. O dönemde (2000 yılında) bu yardım aylık 500 Avro olarak hesaplanmaktaydı ki bu da enflasyon dikkate alındığında bugün 600 Avrodan biraz daha az eder:

21. René Passet, *L’illusion néo-libérale*, Fayard, 2000.

bu çok azdır! Passet'ye göre toplam tutar GSYİH'nin dörtte biri civarındaydı. Bu meblağı finanse etmek için Passet “*gelir garantisinin mükerrer kullanıma neden olacağı, Fransız sınıflandırılmasına göre, muhafaza edilecek sağlık-hastalık yardımları dışında kalan esas itibariyle doğum-aile, işsizlik, yaşlılık-hayatı idame gibi yardımlardan oluşan koruma sisteminin ortadan kalırılacak bölümünden kaynaklanan tasarruflar*”ın yeniden çevrime sokulmasını önermekteydi. Bu, bulunması gereken meblağın yaklaşık dörtte üçünü karşılamaya imkân tanıyacak, geri kalan tutar ise büyümeyle yaratılan yeni değerini yeniden bölüştürülmesiyle zamana yayılabilecekti.

Bu, çok sayıda nedenle son derece eleştirilebilir bir projedir. En başta, “*zamana yayılır*” demekten ibaret olan yanıt, garanti gelirin “*yıkıcı*” versiyonuyla, ayda 300 Avroluk neoliberal bir versiyon arasına çekildiği iddia edilen Çin Seddini yerle yeksan eder. Bu hespla, istihdam primi evrensel bir ücrete doğru atılmış bir ilk adım olarak görülebilecektir. Oysa gerçeklikte, düşük ücretlerin “*aşırı*” tutarına dair patron söylemini kabul etmek ve yaşamak için yeterli olmayan ücretleri “*tamamlama*” sorumluluğunu devlete havale etmek anlamına gelen saptırıcı bir önlem söz konusudur. Bu, [istihdam] yüklerinin hafifletilmesiyle birlikte tüm ücret hiyerarşisini aşağı çekmenin en iyi yoludur.

Ama özellikle kabul edilemez olan, sosyal gelirlerin yeniden çevrime sokulmasıdır. Garanti bir gelire sahip olma hakkı gerçekten de Sosyal Güvenliğin büyük kesimlerinin (işsizlik sigortası, aile yardımları ve emeklilik) tamamen ortadan kaldırılmasıyla takas edilecektir. Bu, emeklilerin ve işsizlerin aleyhine muazzam bir transfer anlamına gelecektir: reform sonrasında tüm emekli aylıklarıyla işsizlik yardımları yoksulluk eşiği düzeyinde kalacaktır. Bugün emekliler emekli aylığı olarak GSYİH'nin yaklaşık %13'ünü almaktadırlar. Buna karşın, önerilen reformla birlikte sadece evrensel yardımdan yararlanabilecekler, alınan emekli aylığı ise ortalamada yarıya inecektir. Dolayısıyla, böylece zamanın 100 milyar Avrosuna yakın bir transfer gerçekleştirilmiş olacaktır. Yalnızca, emekli aylıklarından başka kaynaklardan yararlanan emekliler yoksulluk eşiğini aşan bir gelire sahip olacaklardır. Yakın tarihli seferberliklerin taşıyıcısı olduğu özelemlerin bu denli uzağında yer alan böylesi bir projenin nasıl olup da toplumsal hareket tarafından sahiplenilebileceğini kestirmek mümkün değildir.

Bu tutumun işsizler hareketi içinde yer alan taraftarları, en azından soyut tartışma alanını terkettiklerinde bu tutumu savunmakta epeyce zorluk çekeceklerdir. El altındaki tek rakama dökülmüş alıştırma olan Passet-Vercelonne projesi tüm işsizlik yardımlarını gerçekten de yoksulluk sınırına çekecektir. 20 yaş altındakilere gelince, bunlar ebeveynlerinin keyiflerince kullanıp kullanamayacakları, ya da gencin yirmi yaşına girdiğinde sahip olabileceği bir tasarruf hesap defterinin mi söz konusu olduğu meçhul bir yarı-yardım alacaklardır. Kısacası, aslında (kesilen aidatlar da dâhil) aynı toplam ücret kütesini, ücretler ile kârlar arasındaki paylaşımı tartışma konusu yapmadan farklı biçimde yeniden bölüştürmek söz konusudur.

Son olarak, kadınların tüm bu projelerdeki yeri son derece belirsizdir. Evrensel gelir üzerine literatürün konuya cins boyutunu ne denli neredeyse hiç dâhil etmediğini ve kadınların emeğinin özgüllüklerine ne denli kafa yormadığını saptamak ayrıca çarpıcıdır. Bu hiç kuşkusuz bir tesadüf değildir: kadınların çalışma hakkı garanti gelir üzerine tezlerin çelişkilerini özellikle algılanılabilir bir tarzda görünür hale getirir. Eğer ücretli emek kölelikten başka bir şey değilse, kadınların önce bunun dışında bırakıldıklarına sevinmeleri, sonra da toplumsal faaliyetlerinin karşılığı olarak bir garanti gelir talep etmeleri gerekecektir. Ama bu akıl yürütmenin kadınların istihdam konusundaki özelemlerine ne kadar aykırı olduğunu görmemek nasıl mümkün olur? Kadınlara çalışmasınlar diye ya da çalışmadıkları için bir aylık tahsis etmek, işte size özellikle ilerici olmayan bir proje: Anne Eydoux ile Rachel Silvera'nın yazdıkları gibi “*evrensel gelirden annelik aylığına olsa olsa atılmaması gereken bir adım vardır*” 22.

22. Anne Eydoux et Rachel Silvera, “De l'allocation universelle au salaire maternel, il n'y a qu'un pas à ne pas franchir”, İktisatçıların tektip düşünceden çıkma çağrısı içinde, *Le bel avenir du contrat de travail*, Syros, 2000.

Evrensel gelir projeleri sağduyunun emrettiği şu soru, bu şekilde dağıtılan zenginlik nereden gelir? sorusu konusunda esasen mutlak bir belirsizliğe dayanır. Bir kez daha, bu soru keyif kaçıran bir iktisatçının sorusu değildir, zira biraz yukarıda görüldüğü gibi mevcut nadir cevapların sonu, kabul edilmesi mümkün olmayan sosyal düzenlemelere varır.

Bu, hiçbir şekilde hakça bir gelir talebinden vaz geçmek anlamına gelmez. İşsizlere ve eğreti işlerde çalışanlara böylesi bir garantiyi hemen şimdi sağlamayı hedefleyen sosyal asgarilerin artırılmasının acilliği üzerine bir tartışma elbette yoktur. Gelgelelim bu, evrensel yardımı alternatif bir projenin omurgası haline getirmek anlamına gelmez, işsizlerin mücadelesi ise taşıyıcısı olduğu çalışma hakkından yana özlemi yadsımadıkça bu perspektife daha yüksek bir meşruiyet vermez. Bu tavır, cebri eğreti istihdamla bir tuttuğu yeni bir tam istihdama geri dönüş talebini “işçici” sayıp değersizleştirerek ücretli ya da işsiz emekçilerin tamamını birleştiren evrensel bir projenin ortaya çıkmasını engeller. Bu proje ise doğası itibarıyla gelirlerin tamamının mevcut bölüşümünün derinlemesine bir yeniden tartışma konusu yapılmasının taşıyıcısıdır.

Son olarak, evrensel gelir projelerinin büyük zayıf noktası parasal biçimde bir gelir önerdiklerinden metan alanını genişletmeyi hedefliyor olmalarıdır. Nitekim “*bu gelirin nakit, yani tahsis edilmemiş karakteri*” Yann Moulier Boutang 23 tarafından açık biçimde ifade edilmektedir. Hakikî bir toplumsallaşmadan-arındırma [désocialisation] anlamına geldiğinden bu bakış açısını gerici saymak mümkündür. Gerçekten de, her türlü toplumsal ilerlemenin yolu artan bir toplumsallaşma derecesinden geçer: mesela neoliballerin hedefi olan şu meşhur “*zorunlu kesintiler*” her ikisi de prensipte bedava olan eğitimle sağlığı karşılar [finanse eder]. Bunun tersine, ilerici bir proje bedelsizlik alanını yeniden kurmayı ve genişletmeyi, teminat altına alınmış sosyal hakları bunlara tekabül eden hizmetlerin serbest kullanıma sunulması biçiminde genişletmeyi hedefleyecektir. Evrensel gelirin savunucuları parasal ve bireyselleşmiş bir gelirin ihdas edilmesiyle “çokluklara” tüm iddialarından vaz geçmeyi önermektedir, bu perspektif ise kendisini fiilen emek-zamanda radikal bir azaltma için seferberliğe ikame etmektedir. Bunlar böylece teorik kestirimlerine sömürü ilişkilerinin bizatihî kalbini terketme sonucunu doğuracak bir stratejik yönelim de eklemiş olurlar.

Sosyal hakların edimsel tanınmasının yolu sağlık gibi ortak malların bedelsiz tarzda kullanıma sunulmasından geçer, gelirlerin buna ikame edilecek dağıtılmasından geçmez. Konut örneğinde gerçekten ilerici çözüm hangisidir: arsaların belediye denetimine alınıp sosyal konut inşası politikası mı yoksa konut yardımlarının artırılması mı?

Zorunluluktan Özgürlüğe

Marx Kapital’in sonunda (III. Cilt, Bölüm 48) özgürlükle zorunluluk arasında basit bir yan yana geliş olmayan bir diyalektik kurar: “*özgürlüğün krallığı*”nın gelmesi için gerekli emeğin işleyiş ilkelerinin alt üst edilmiş olması gerekir. Ücretliliğin köleliğinden sadece yarı-zamanlı kurtulmak mümkün değildir: günde iki saat de olsa sömürülmek, yabancılaşmış bir çalışmaya mecbur olmak zamanın geri kalanında köleleşmektir. Bu nedenle, çalışmanın dışında özgürleşmek için ücretli emek alanını mevcut efendilerine terketmeyi öngören her proje bir seraptır. Özgürlüğe kavuşturulmuş zaman ancak ve ancak eğer bu zamanın mantığı tüm veçhelerinde emek örgütlenmesine yayılmayı başarırsa özgür bir zaman haline gelir.

23. Yann Moulier Boutang, “L’autre globalisation: le revenu d’existence inconditionnel, individuel et substantiel”, *Multitudes* n°8, 2002, <http://tinyurl.com/YMB2002>

İşsizler, eğreti işlerde çalışanlar, dışlanmışlar diğer emekçilerden daha az süre ücretli olarak çalışıyorlar diye elbette daha özgür değildirlir. Marx bunu çok açıkça söyler: “*bu serpilip gelişmenin [épanouissement] temel koşulu işgününün kısaltılmasıdır*”. Fakat bu ancak, eğer emek-zamanın kendisi kapitalist boyunduruktan kurtarılırsa özgürleştirici bir muhteva kazanabilir. Marx ayrıca, *Fransa’da Sınıflar Mücadeleleri*’nde şunu yazar: “*burjuva anlamda çalışma hakkı, bir saçmalık, boş, acınak bir istektir*” 24. Bu sav “işçiciliği” hor görenlerin hoşuna gidecek olmakla birlikte, Marx hemen arkasından işin rengini tamamen değiştiren şu ifadeleri ekler: “*çalışma hakkının gerisinde sermaye üzerinde iktidar vardır, sermaye üzerinde iktidarın gerisindeyse üretim araçlarının mülk edinilmesi, bunların ortaklaşmış işçi sınıfına tabi kılınması, yani ücretliliğin, sermayenin ve bunların karşılıklı ilişkilerinin ortadan kaldırılması vardır*”. Marx’ın bu cümlesi bugün büyük bir güncelliğe sahip olan emek-zamanın azaltılması etrafında bir geçiş adımının taslağını çizer.

Emek-zamanda çok büyük bir azaltma için mücadele aslında, ayrıca burjuva hukukunca da onaylanmış ilksel taleplere (bir iş ve insanca yaşama koşulları) dayanmakla birlikte her zamankinden de fazla dışlayıcı biçimde işleyen çağdaş kapitalizme cepheden karşıttır. Günümüzde çalışma saatlerinin eşitlikçi bir yeniden bölüştürülmesi haftalık 30 saatlik bir çalışma süresine yol açacaktır. Bu süre, kamu hizmetlerinin bedelsiz olmaması nedeniyle veya üretken olmayan bir rekabete bağlı harcamalardaki artış nedeniyle zorunlu hale gelmiş lüzumsuz işlerin ortadan kaldırılmasıyla daha da aşağı çekilebilecektir. Yaşam düzeyi en başta toplumsallaştırılmış bir finansman (bedelsizlik veya neredeyse-bedelsizlik) tarafından güvence altına alınan sosyal hakların (çalışma hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı vesaire) genişletilmesiyle iyileştirilecektir.

Dolayısıyla, emek-zamanın azaltılması ve işten çıkarmaların [tensikatların] yasaklanması somut biçimde emek-gücünün metalaşmadan-arındırılması sorununu ortaya koyar ki bu da hemen iki engelle karşılaşır: zenginliklerin bölüşümü ve mülkiyet hakkı. Bunun yaşama geçirilmesinin yolu aslında bizatihî işletmelerin içindeki toplumsal ilişkilere, işe almalar, çalışma koşulları ve çalışmanın örgütlenmesi üzerinde ücretliler tarafından uygulanacak bir denetim biçiminde pratik bir itirazdan geçer. Bu aynı zamanda, üretilen zenginliklerin bölüşümünde radikal bir değişme anlamına gelen emekçilerin kaynaklarının garantisine ve gelirin sürekliliğine dayanır. O halde, garanti bir gelir talebini yeni tam istihdam talebinin karşısına çıkarmaktan çok zamanın özgürleştirilmesiyle emeğin dönüştürülmesinin eklememesi söz konusudur.

Atılacak stratejik adım o zaman şu olabilecektir: çalışma hakkının ve gelirin sürekliliğinin bitişik savunulması; zenginliklerin mevcut bölüşümüne itiraz; orantılı işe almalarla emek-zamanda bir düşüş talebi; işe almalar üzerinde denetim; istihdam ve çalışma koşulları üzerinde patron iktidarının reddi; emek-gücünün metalaşmadan-arındırılması; özel mülkiyetin yeniden tartışma konusu yapılması. Böylesi bir stratejik şemanın harekete geçirilmesinin yolu ücretlilerin bölünmesi (ücretli/işsiz, büyük işletme/taşeron, kamu/özel, erkek/kadın, küreselleşmeyle ücretlilerin rekabete sokulması) etmenlerini hesaba katan örgütlenme biçimlerinin araştırılmasından geçer. Bu toplumsal dönüşüm stratejisi nihayetinde belirgin biçimde paradoksal bir diyalektiğin taşıyıcısıdır. Sonuçta ücretliliğe erişim hakkını genelleştirmek söz konusu olsa da, bu genelleştirmenin bizatihî koşulları ve bu hedefe ulaşmak için uygulanacak yöntemler derinine inildiğinde bağırlarında kapitalist ücretli ilişkisinin aşılmasını taşırlar. Tam istihdam yolunda ilerlemek için patronlara bir emek-zaman azaltma normunu, işe almalar, iş akış hızları ve saatleri üzerinde kontrolü dayatmak, diğer bir deyişle bir emek piyasasının sönmülmesi ve istihdamın toplumsallaştırılması sürecinin başlatılması gerekir. İşsizliğin ilgası için mücadele işte o zaman bir ücretliliğin-pratik-ilgası hareketine dönüşme yoluna girecektir.

24. Karl Marx, *Les luttes de classes en France, 1850*, <http://gesd.free.fr/marxclas.pdf>